

KAPITEL 6 / CHAPTER 6 ⁶

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF SPECIAL EDUCATION SPECIALISTS

DOI: 10.30890/2709-2313.2025-40-03-022

Вступ

В умовах зростання економічної конкуренції між державами та появою «нових викликів» сучасного світу саме ЗВО відводиться велика роль у підготовці фахівців – високоосвічених професіоналів у галузі спеціальної освіти, для яких установка на саморозвиток, професійну майстерність, формування індивідуального стилю діяльності є пріоритетними упродовж життя.

Отже, готовність майбутніх фахівців спеціальної освіти до здійснення професійної діяльності, в умовах в яких опинилась Україна набуває актуальності у сьогоденні.

Однак серйозною проблемою є те, що більшість фахівців спеціальної освіти дисциплін не мають базової спеціальної освіти і, як наслідок, – виникають труднощі при вирішенні професійних завдань. Слід ураховувати, що професійні знання опановуються ними емпіричним способом, по мірі входження в професію, тому вони мають випадковий, несистематизований характер.

Спеціальна освіта гостро потребує перегляду та переосмислення парадигми освітньо-реабілітаційного і корекційно-освітнього процесу, оновлення його змісту і впровадження сучасних, у тому числі й інформаційних, технологій. Саме тому важливе завдання спеціальної освіти це насамперед є вміння сформувати сучасні життєві стратегії, максимально адекватні новій ситуації, яка склалася в українському суспільстві.

Отже, у вищій освіті та її відносинах із суспільством виникли *суперечності*, а саме:

- *на концептуальному рівні сучасної вищої освіти:*
- між необхідністю формування у фахівців спеціальної освіти професійної

⁶Authors: Kuleshova Viktoriia, Samoilova Iryna

Number of characters: 25768

Author's sheets: 0,64

компетентності та нерозробленістю наукових основ щодо її формування;

➤ *на рівні визначення цілей навчання у вищій освіті:*

- між необхідністю формування професійної компетентності фахівців спеціальної освіти у системі вищої освіти та відсутністю чіткої установки керівництва вищих навчальних закладів на реалізацію цієї мети;

➤ *на рівні змісту і технологій навчання у системі вищої освіти:*

- між вимогами суспільства до фахівця спеціальної освіти, який володіє високим рівнем професійної компетентності, загальної й професійної культури й інтелектуального розвитку, готовий до активної професійної діяльності, та нерозробленістю питань практичного формування психолого-педагогічної компетентності у системі вищої освіти;

- між потенційними можливостями системи вищої освіти та відсутністю відповідного навчально-методичного забезпечення формування професійної компетентності майбутніх фахівців спеціальної освіти.

Проблемою даної праці є вирішення означених суперечностей.

6.1. Особливості професійної компетентності фахівця спеціальної освіти

При дослідженні професійної компетентності майбутнього фахівця спеціальної освіти важливо враховувати, що це багатовимірний феномен, який визначається низкою чинників: соціальними чинниками (освітня ситуація в країні і світі, потреби та соціально-економічні можливості суспільства в підготовці сучасних фахівців, напрями реформування вищої педагогічної освіти тощо); професійними чинниками (особливості інклюзивного середовища, тип освітнього закладу, корпоративні цінності, домінуючий стиль відносин у педагогічному ЗВО).

Соціальне замовлення на підготовку фахівців, працювати в інклюзивному середовищі, змінює спрямованість професійно-педагогічної діяльності фахівця спеціальної освіти.

Зміст і функції професійно-педагогічної діяльності фахівця спеціальної освіти піддаються постійним, хоча і не завжди помітним для сторонніх спостерігачів, змінам.

Сьогодення завдання закладів вищої освіти поставило гостре питання підготовки фахівців спеціальної освіти: або вона і далі буде розвиватися у напрямі традиційних понять, підходів до дітей з особливими освітніми потребами як пасивних об'єктів впливу, недооцінки їх духовного становлення і розвитку, або наповнить новим, життєтворчим змістом навчання і виховання, задекларувавши, що головне для спеціальної, у тому числі й інклюзивної, освіти – дитина, з її радощами і болями, різними проблемами, потребами, інтересами, з її особистим внутрішнім світом.

Крім перелічених чинників, не можна не враховувати низку найважливіших умов, які можуть сприяти або перешкоджати формуванню компетентності педагога спеціальної освіти: особливості професійного середовища (престижність професії в суспільстві, перспективи її розвитку, корпоративна згуртованість), досягнення колег, ставлення адміністрації закладу до питань професійного розвитку педагога.

6.2. Методологічні підходи до проблеми професійної компетентності майбутнього фахівця спеціальної освіти

Правильний вибір методологічних засад для дослідження професійної компетентності майбутнього фахівця спеціальної освіти дозволить розглянути даний феномен системно, комплексно, в різних ракурсах (з точки зору її змісту, структури, динаміки розвитку), виявити і впорядкувати вплив різноманітних чинників на формування компетентності, виділити ключові професійної компетенції фахівця, які затребувані сучасною освітньою практикою і потребують першочергового формування в системі вищої освіти.

Відповідно до поглядів І.Блауберг і Є.Юдіна, існує чотири рівні методологічного аналізу:

- рівень філософської методології, зміст якої складають загальні принципи пізнання і категоріальний лад науки в цілому;

- рівень загальнонаукових принципів і норм дослідження;

- рівень конкретно-наукової методології;

- методично-процедурний рівень [5].

- Кожному з цих рівнів методологічного аналізу відповідають свої наукові підходи. У зазвичай слово «підхід» означає сукупність способів, прийомів у розгляді будь-чого, у впливі на кого-, що-небудь. В якості загальнонаукової категорії «підхід» розглядається як будь-який вихідний принцип, вихідна позиція, складова основа дослідницької діяльності, як напрям вивчення об'єкта дослідження. Як загальнонаукова категорія підхід має два значення.

- У першому значенні він розглядається як деякий вихідний принцип, вихідна позиція, основне положення або переконання, покладене в основу дослідницької діяльності; у іншому значенні – як напрям вивчення об'єкта (предмета) дослідження.

- Істотною ознакою підходу як методологічної категорії є те, що він містить не тільки сукупність певних принципів і теоретичних положень, але й відповідні їм способи діяльності. Інакше кажучи, у структурі підходу як цілісного явища можуть бути виділено два рівні:

- *концептуально-теоретичний*, що включає базові, вихідні концептуальні положення, ідеї й принципи, які виступають гносеологічною основою діяльності, що здійснюється з позицій і в межах даного підходу, ядром її змісту;

- *процесуально-діяльнісний*, що забезпечує вироблення й застосування в процесі такої діяльності доцільних, адекватних концептуально-орієнтованому змісту способів і форм її здійснення.

Оскільки педагогіка – наука, орієнтована на практичне перетворення соціальної дійсності, багато дослідницьких підходів, що використовуються для вивчення педагогічних явищ, особливо в прикладних аспектах, у той же час виступають і методологічною основою педагогічної діяльності.

Філософсько-методологічною базою дослідження слугує учіння матеріалістичної діалектики про становлення і розвиток буття і пізнання, про найбільш загальні закономірні зв'язки між предметами і явищами навколишньої дійсності. Опора на закони діалектики дозволяє розглянути професійну компетентність майбутнього фахівця з позиції її розвитку та зумовленості всією сукупністю чинників природного та соціального характеру. Загальнонауковому рівню методологічного аналізу відповідають системно-функціональний і антропологічний підходи, конкретно-науковому рівню – компетентнісний, особистісно-діяльнісний, інтегративний, суб'єктний, акмеологічний, аксіологічний, технологічний підходи. Перелічені вище підходи є методологічними орієнтирами в процесі вивчення суті, змісту, структури, динаміки і умов розвитку професійної компетентності майбутнього фахівця.

Системно-функціональний підхід широко використовується не тільки в гуманітарних науках, а й у всіх галузях наукового знання для глибокого аналізу складно організованих об'єктів і сфер діяльності.

Специфіка системно-функціонального підходу полягає в пізнанні цілісності, упорядкованості і організованості об'єкта з урахуванням функцій, що здійснюються. Об'єкт може розглядатися як система, якщо володіє такими характеристиками: цілісність, уключеність до складу систем більш високого рівня, стійкі зв'язки і відносини між структурними компонентами самого об'єкта, наявність системоутворюючого чинника, мінливість як результат взаємодії даної системи з системами більш високого і низького рівнів. Об'єкт, що пізнається, завжди існує як ціле. Проте проникнення в суть об'єкта вимагає з'ясування його будови шляхом вичленування підструктур і елементів, встановлення характеру відносин між ними (визначення структури), а також встановлення відносин об'єкта з іншими системами, тобто вивчення функціональних залежностей.

Використання системно-функціонального підходу в процесі дослідження професійної компетентності майбутнього фахівця дозволяє, по-перше, розглянути компетентність як деяку систему, визначити її структуру та виявити

взаємозалежні відносини між структурними компонентами, по-друге, розглянути компетентність як складову частину системи особистості майбутніх фахівців, як одне з її базових інтегративних особистісних утворень. При цьому доводиться враховувати, що система особистості фахівця «вписана» в системи вищого рівня. Це дозволяє розглядати розвиток і прояв компетентності майбутнього фахівця у контексті функціонування крупніших систем: системи професійної діяльності, системи освіти в країні і в світі.

При розгляді компетентності як системи важливе виділення системоутворюючого чинника, який визначає взаємну близькість, об'єднання структурних компонентів у єдине ціле. Таким системоутворюючим чинником є особистість викладача, яка виступає як суб'єкт саморозвитку професійної компетентності. Системний підхід дає можливість розглянути як залежні, так і не залежні від особистості викладача умови, способи, механізми розвитку компетентності, тобто виявити сукупність усіх внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на даний процес, і вийти на пошуки певних закономірностей.

Методологія системного аналізу нами застосовувалася також при вивченні таких складних феноменів і реальностей, як система післядипломної освіти викладацьких кадрів, так і система освіти в країні і в світі. Моделювання процесу формування професійної компетентності майбутнього фахівця в системі вищої освіти також передбачало вичленення структурних компонентів (мета, зміст, методи, форми, засоби, результат), зв'язків і відносин між ними, що виникають у процесі функціонування даної системи та обумовлюють її розвиток і вдосконалення,

Таким чином, професійна компетентність фахівця спеціальної освіти розглядається нами як багатокомпонентна, динамічна система, розвиток якої тісно пов'язаний з розвитком інших систем.

Отже, *системно-функціональний підхід* дозволяє визначити структуру, етапи, функції й принципи проектування технології формування професійної компетентності майбутнього фахівця спеціальної освіти, що необхідна їм для успішної реалізації професійної діяльності.

Компетентнісний підхід використовується як цілеутворюючий підхід для моделювання процесу формування професійної компетентності фахівців спеціальної освіти в системі вищої освіти. Це продиктовано тим, що в основі сучасної освітньої парадигми лежить уявлення про мету і результати професійної освіти як про формування компетенцій фахівців, що дозволяють їм мобільно використовувати знання, уміння, особистісні якості для вирішення різних завдань у процесі професійної діяльності. Концепція компетентнісно-орієнтованої освіти активно розробляється в багатьох країнах світу, найбільшою мірою відповідає реаліям постіндустріального, інформаційного суспільства, коли знання перестало бути «самодостатнім капіталом», і більше цінується здатність професіонала вирішувати завдання різного рівня складності.

Слід зазначити, що в даний час почали з'являтися наукові дослідження, в яких розгляд питання формування компетентності педагога в системі вищої освіти здійснюється з позицій саме компетентнісного підходу (В. Антипова, О. Гура, І. Домогацька, В.Кулешова, А. Петров, С. Серякова, А. Темербекова, Н. Шестак тощо) [7].

В останні роки умови, необхідні для практичної реалізації компетентнісного підходу в системі української освіти, почали з'являтися. Ці умови забезпечуються, в першу чергу, загальною спрямованістю педагогічної діяльності на всіх її суб'єктних рівнях – від педагога до держави в цілому – на модернізацію, відновлення, вдосконалення відповідно до актуальних суспільних і особистісних потреб. Усвідомлення необхідності цього суспільством і працівниками сфери освіти, зокрема, знаходить свій прояв у пошуковому, творчому, інноваційному характері діяльності багатьох педагогів і організаторів освіти, кожний з яких здійснює свій посильний внесок у розвиток освіти.

Під компетентнісним підходом до підготовки майбутніх фахівців спеціальної освіти ми розуміємо єдину систему визначення цілей, змісту і технологічного забезпечення процесу підготовки та підвищення кваліфікації на основі виділення ключових компетенцій фахівця спеціальної освіти, що гарантують результативність його професійної діяльності.

Компетентнісний підхід до професійної компетентності майбутнього фахівця спеціальної освіти в системі вищої освіти дозволяє:

- більш точно визначити перелік ключових педагогічних компетенцій фахівців, необхідних для успішного здійснення професійних функцій;
- розробити технологічне забезпечення професійної підготовки фахівців, що включає продуманий відбір методів, форм, засобів навчання, які спрямовані на оволодіння ключовими компетенціями майбутніх фахівців спеціальної освіти;
- розробити систему критеріїв оцінювання рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців на основі визначення переліку ключових компетенцій.

Компетентнісний підхід до професійної компетентності майбутнього фахівця в системі вищої освіти передбачає широке використання того нового, що з'явилося в світовій освітній практиці в останні роки і узагальнено в межах «компетенціарного руху»:

- модульний принцип побудови освітніх програм, що забезпечує їх гнучкість і варіативність;
- гнучкі проблемно-групові форми організації занять, що реалізують індивідуальні маршрути викладачів;
- застосування в навчальному процесі вищої освіти активних та інтерактивних методів навчання (ділових та соціально-рольових ігор, навчальних дискусій, кейс-методу, тренінгових методів тощо), що дозволяють цілеспрямовано формувати ключові професійні компетентності майбутнього фахівця спеціальної освіти;
- посилення міжпредметного компонента, включення в зміст професійної підготовки майбутніх фахівців завдань, вирішення яких можливе на основі синтезу психолого-педагогічних та спеціально-професійних знань;
- нові процедури оцінювання сформованості професійної компетентності майбутнього фахівця з використанням тестів (кваліфікаційних, мінімальної компетентності), кейс-вимірювачів, узагальненої оцінки експертів тощо.
- *Компетентнісний підхід*, на відміну від інших, виходить насамперед з

того, що в процесі освіти потрібно не просто «постачати» людину якимись знаннями й розвивати якісь її здібності і якості, а цілеспрямовано готувати її *практично застосовувати* ці знання й додавати ці якості до тих або інших життєвих обставин. Тим самим метою освіти стає сприяння не тільки розвитку людини, яка відокремлена від суспільної ситуації, а її успішній адаптації в сучасному, надзвичайно складно організованому постіндустріальному суспільстві. При цьому перед організаторами освіти в першу чергу постає проблема не відбору знань, які повинен освоїти, той хто навчається, або виявлення якостей особистості, що вимагають розвитку, а відбору галузей і сфер результатів освіти, які найбільш значущі для людини в її «позаосвітній» соціальній й професійній діяльності, – *ключових компетенцій*.

- Інший важливий аспект, що вирізняє даний підхід, заключається в тому, що ключові компетенції не тільки виражають особистісні, індивідуальні потреби сучасної людини, але й ті вимоги, що висуває до неї суспільство, тобто *суспільні освітні потреби*, або соціальне замовлення суспільства до освіти. У межах інших підходів ці потреби або враховуються декларативно, або не враховуються взагалі.

- Саме *ключові компетенції* визначають відбір знань (зміст освіти), що відрізняє даний підхід від традиційного, в основу якого покладено уявлення про те, що зміст освіти повинний являти собою «педагогічно адаптований соціальний досвід людства, ізоморфний, тобто тотожний за структурою людській культурі у всій її структурній повноті». Не заперечуючи значущості для людини інтелектуального розвитку, якому віддає пріоритет діяльнісний підхід, компетентнісний підхід у той же час наголошує на формуванні в процесі освіти її здатності й готовності до практичної соціальної дії.

- Розвиток особистості, враховуючи складність, багатогранність цього процесу й неможливість його цілісного здійснення тільки засобами освіти, обмежується в межах компетентнісного підходу розвитком лише тих особистісних якостей, які необхідні для освоєння ключових компетенцій, хоча загальна установка на врахування особистісних можливостей і потреб того, кого

навчають, зберігається.

Узагальнюючи вищесказане, концептуальну ідею компетентнісного підходу в освіті можна сформулювати в такий спосіб: *компетентнісно-орієнтована освіта спрямована на комплексне освоєння знань і способів практичної діяльності, що забезпечують успішне функціонування людини в ключових сферах життєдіяльності в інтересах як самої людини, так і суспільства, держави.*

- *Особистісно-діяльнісний підхід* робить акцент не стільки на освоєнні, тими, хто навчається, професійних знань, скільки на оволодінні при цьому орієнтовними основами діяльності, у першу чергу – навчальної, через яку освоюються й усі інші види діяльності.

Особистісно-діяльнісний підхід також добре описує ті процеси, в яких виявляється залежність розвитку особистості, її якостей від змісту і характеру діяльності; в якості основної детермінанти формування професійної компетентності майбутнього фахівця визнає саме діяльність. Зміст, функції, рівень освоєння професійної діяльності визначають зміст, види і рівень сформованості компетентності майбутнього фахівця.

- Отже, *особистісно-діяльнісний підхід*, спрямований на формування фахівців спеціальної освіти, які володіють високим рівнем професійної компетентності, загальної й професійної культури й інтелектуального розвитку, готових до активної професійної діяльності.

- *Інтегративний підхід*, розглядає педагогічні явища як цілісні утворення, у яких спостерігається єдність процесуальних і результуючих боків, процесів універсалізації й гармонізації; у них відбувається взаємотрансформація частин, що кооперуються не за рахунок один одного, а на користь один одного; даний підхід характеризує наявність загальних точок дотику між компонентами, що кооперуються, які доповнюються співіснуванням протилежних, часом взаємовиключних сторін буття. У ході його реалізації можуть бути вирішені такі завдання, як максимальне розкриття інтелектуально-духовного, когнітивно-гносеологічного й фізичного потенціалу людини; створення умов для саморозкриття й самореалізації внутрішніх потенцій людини; надання допомоги

людині у визначенні сенсу життя в умовах радикальних соціально-економічних трансформацій; формування у тих, кого навчають, основних життєвих і громадянських цінностей; культурна освіта, засвоєння культурних і трудових традицій свого народу; розвиток здібностей до співробітництва, спілкування; розвиток внутрішньої свободи тощо. Вирішення даних завдань «кінцевим своїм підсумком має інтегративно-цілісну людину.

Таким чином, *інтегративний підхід* дозволяє гармонізувати зміст освітніх компонентів фахівців спеціальної освіти з метою формування у нього готовності до професійної діяльності.

Ураховуючи, що розвиток компетентності здійснюється в нерозривному зв'язку з особистісним становленням педагога спеціальної освіти, з удосконаленням його природних здібностей, пізнавальної і емоційно-вольової сфери, з розвитком його професійної свідомості та самосвідомості, а тому в якості методологічного орієнтира використовується антропологічний підхід.

Суть філософсько-антропологічного підходу полягає у вивченні ролі людини в розвитку природного, суспільно-економічного, соціокультурного середовища, як активного учасника перетворювальної діяльності, відповідального за її результати.

Антропологічний підхід, що розробляється у межах психолого-педагогічних наук, вимагає опори на цілісне уявлення про людину як біосоціальну істоту, на інтегроване знання про неї, отримане в межах соціально-гуманітарних і природничих наук, на дані міждисциплінарних досліджень [8]. Це дозволяє вивчити людину у всій складності, з урахуванням багатоаспектності, багаточинниковості, різноманітності її складових.

Отже, *антропологічний підхід*, що дозволяє вивчити особистість як біосоціальну істоту, вимагає врахування як біологічно обумовлених, так і соціально обумовлених властивостей.

Філософську теорію цінностей розробляє аксіологія, яка є самостійним розділом філософії (від грецьк. *axia* – цінність, *logos* – вчення, слово).

Аксіологічний підхід до дослідження компетентності фахівця спеціальної

освіти розглядає її як цінність, як самоціль професійно-особистісного розвитку. Він дозволяє акцентувати увагу на кількох важливих моментах. По-перше, в якості основного компонента професійної компетентності розглядається ціннісно-змістовий компонент, тобто сукупність педагогічних цінностей, якими педагог спеціальної освіти керується у професійній діяльності. По-друге, в якості вищого рівня розвитку професійної компетентності розглядається саме продуктивно-ціннісний рівень, або готовність педагога спеціальної освіти здійснювати педагогічну діяльність на основі глибокого розуміння її сенсів і особистісного прийняття педагогічних цінностей.

Таким чином, аксіологічний підхід до формування компетентності означає перетворення педагогічних цінностей у власні цінності особистості фахівця спеціальної освіти.

Отже, *аксіологічний підхід* до дослідження професійної компетентності майбутнього фахівця розглядає її як цінність, як самоціль професійно-особистісного розвитку.

Висновок.

Отже, успішна та ефективна практична реалізація підготовки фахівців спеціальної освіти залежить насамперед від ставлення до нього фахівців як суб'єкта навчально-виховної діяльності. Для майбутньої професійної діяльності особливо значущою є суб'єктна позиція здобувача вищої освіти, забезпечити яку допомагає врахування індивідуальних особливостей, а також включення в освітній процес особистісного досвіду кожного здобувача.

Таким чином, сукупність методологічних підходів (системно-функціонального, компетентнісного, антропологічного, особистісно-діяльнісного, інтегративного, аксіологічного) дозволяє досліджувати сутність, зміст, структуру професійної компетентності майбутнього фахівця спеціальної освіти у системі вищої освіти. виділити і обґрунтувати блоки ключових компетенцій майбутнього фахівця, сформулювати цілі, розробити зміст і технологічне забезпечення процесу формування професійної компетентності майбутнього фахівця спеціальної освіти.